

Elżbieta Rose

KSIĘGOZBIÓR JÓZEFA KALASANTEGO SZANIAWSKIEGO
ZACHOWANY W BIBLIOTECE UNIWERSYTECKIEJ W WARSZAWIE¹

I

Podjęcie badań nad częścią księgozbioru Józefa Kalasantego Szaniawskiego, która – po jego śmierci – zakupiona została przez Bibliotekę Rządową w Warszawie w roku 1846 ma na celu próbę oceny, w jakim stopniu stanowiła ona warsztat pracy naukowej właściciela, oraz prześledzenia jego zainteresowań, działalności i przemian ideologicznych.

Józef Kalasanty Szaniawski /1764–1843/ był postacią bardzo kontrowersyjną. Budził zainteresowanie i był oceniany zarówno przez swoich współczesnych, jak i następne pokolenia. Do dziś wielu badaczy zajmuje się jego ideologią, działalnością polityczną i twórczością naukową. Pisali o Szaniawskim M. Mochnacki w pracy "Powstanie Narodu Polskiego"²; J.U. Niemcewicz w "Pamiętniku o czasach Księstwa Warszawskiego..."³; wspominają o nim pamiętnikarze drugiej połowy XIX w. S. Wodzicki⁴, F. Łubieński⁵, J. Drzewiecki⁶. Poglądy i twórczość Szaniawskiego analizowali M. Straszewski⁷, H. Struve⁸ i F. Gabryl⁹. S. Harassek w znakomitej pracy pt. "Kant w Polsce"¹⁰ wiele miejsca poświęca J.K. Szaniawskiemu jako pierwszemu znawcy i propagatorowi filozofii Kanta w naszym kraju. Szaniawskim jako kantystą interesuje się L. Kasiński¹¹, A. Zieleńczyk¹², A. Bar¹³, a w latach powojennych T. Kozanecki¹⁴ i M. Król¹⁵. Monografię na temat działalności i ideologii Szaniawskiego w okresie Królestwa Polskiego wydała M. Manteufflowa¹⁶ w 1936 r. Ona też opracowała hasło "Józef Kalasanty Szaniawski" w Słowniku Pracowników Książki Polskiej¹⁷.

O twórczości J.K. Szaniawskiego jako krytyka literackiego wypowiadali się J. Krzyżanowski¹⁸, Z. Ciechanowska¹⁹ i Z. Libera²⁰; o jego działalności na polu oświaty, reformy szkolnictwa i teorii pedagogiki pisała W. Bobkowska²¹ w 1928 r.; w okresie powojennym K. Wojciechowski w pracy "Technologia pracy umysłowej"²² oraz

J. Miąso w "Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim"²³. Szaniawskim jako urzędnikiem i politykiem zajmowało się wielu historyków: A. Kraushar²⁴, M. Handelsman²⁵, M. Manteufflowa, N. Gąsiorowska²⁶, I. Chrzanowski²⁷, B. Leśnodorski²⁸, K. Krzos²⁹.

M. Manteufflowa w encyklopedycznym skrócie scharakteryzowała całość księgozbioru Szaniawskiego we wspomnianym Słowniku Pracowników Książki Polskiej. S. Bednarski³⁰ opracował część księgozbioru Szaniawskiego, ofiarowaną przez właściciela w 1839 r. jezuitom, a więc nie wchodzącą w zakres niniejszego artykułu. Natomiast najważniejsza część biblioteki, pozostająca w rękach Szaniawskiego do końca życia i traktowana przez niego jako księgozbiór podręczny, która - jak pisał w liście do żony - "zawiera... wielkie skarby dla ducha i stanie się po mnie nader korzystną pozostałością dla znawców wyższego życia"³¹, dotychczas nie dooczekala się opracowania. Obecnie stanowi przedmiot niniejszej pracy.

Zachowanie inwentarza Biblioteki Rządowej z 1846 r.³², w którym zawarte jest 3170 pozycji pochodzących z biblioteki Szaniawskiego oraz przetrwanie większości tych dzieł w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie stwarza rzadką w naszych warunkach możliwość wniknięcia w warsztat pracy naukowej człowieka, o którym pisano, że był "jednym z najwybitniejszych umysłów swego pokolenia"³³ oraz "jednym z najbardziej wykształconych i odczytanych ludzi swojej epoki"³⁴. Wejrzenie w ten warsztat może pozwolić na ocenę relacji pomiędzy działalnością naukową, polityczną i urzędniczą Szaniawskiego, a gromadzoną przezeń literaturą, pozwoli także pełniej oświetlić formację intelektualną tej niezwyklej postaci.

Z punktu widzenia księgoznawczego interesująca wydaje się charakterystyka rzadkich egzemplarzy dzieł zebranych przez właściciela, a także spojrzenie na życie i losy jego księgozbioru na przestrzeni półtora wieku, które upłynęło od czasu jego zgromadzenia.

Podstawę formalnej analizy księgozbioru J.K. Szaniawskiego stanowi kartoteka sporządzona przez autorkę na podstawie opisów inwentarzowych i autopsji³⁵. Analiza treściowa księgozbioru pozwoliła na podział tematyczny i krótką charakterystykę poszczególnych partii zgromadzonego piśmiennictwa.

II

Józef Kalasanty Szaniawski urodził się w 1764 roku w Kalwarii Zebrzydowskiej, w niezamożnej rodzinie szlacheckiej pochodzącej z Ziemi Łukowskiej. Kształcił się w szkole podwydziałowej w Kaliszu, a następnie studiował prawo w Uniwersytecie w Królewcu, gdzie był m.in. słuchaczem Immanuela Kanta. Karierę urzędniczą rozpoczął jako komisarz sądowy województwa Kaliskiego, służył też w Dywizji Wielkopolskiej Kawalerii Narodowej. W czasie Sejmu Czteroletniego występował jako zwolennik obozu reform. Przypisuje się mu autorstwo dwu anonimowych broszur z tego okresu: "Bezstronne zastanowienie się nad projektowaną ustawą następstwa tronu w Polsce. Przez pewnego szlachcica z Ziemi Łukowskiej", Warszawa 1790 oraz "List odpowiedni pisany do przyjaciela względem ustawy rządowej na dniu 3 maja roku 1791 uchwalonej. Przez JKS szlachcica Ziemi Łukowskiej", Warszawa 1792³⁶. W tym okresie był Szaniawski rewolucjonistą o bardzo radykalnych poglądach. Jako członek Klubu Jakobinów Polskich brał udział w przygotowaniu Powstania Kościuszkowskiego. Opowiadając się za hasłami Rewolucji Francuskiej, był zwolennikiem rewolucyjnych przemian społecznych i ustrojowych - zrównania stanów, praw dla mieszczan, zniesienia pańszczyzny i poddaństwa chłopów oraz ustanowienia republiki. Wziął czynny udział w wydarzeniach 28 czerwca 1794 r. /sąd ludu nad targowiczczanami/ i według relacji Lelewela - "na własnych barkach nosił belki na szubienicę"³⁷.

Jako członek Deputacji Indagacyjnej prowadził śledztwo przeciwko biskupowi Wojciechowi Skarszewskiemu i marszałkowi Fryderykowi Józefowi Moszyńskiemu; stało się ono kulminacyjnym punktem działalności tej Deputacji³⁸.

Po upadku powstania był jednym z założycieli i kierowników tajnej Centralizacji Warszawskiej, a po jej wykryciu w 1797 r. wyjechał do Paryża, gdzie został członkiem Deputacji Polskiej, powołanej przez lewicę emigracyjną dla nawiązania stosunków dyplomatycznych z Dyrektoriatem. W Paryżu był też Szaniawski działaczem Towarzystwa Republikanów Polskich. Do kraju wrócił w 1801 r. za rządów pruskich i zajął się pracą naukową w zakresie filozofii, literatury i teorii pedagogiki. Od 1801 do 1809 r. był aktywnym członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, a w latach 1802-1804 jego sekretarzem. W tym okresie pewną rolę w działal-

ności Towarzystwa grała grupa ludzi wywodzących się z dawnego Towarzystwa Republikanów Polskich pod nieformalnym przewodnictwem Szaniawskiego. Występowali oni jako zwolennicy filozofii Kanta i głosili potrzebę zbliżenia kulturalnego polsko-niemieckiego³⁹. Wtedy powstały najwybitniejsze rozprawy filozoficzne Szaniawskiego, w których widoczne są wpływy Kanta i metafizyki pokantowskiej. Są to: "Co to jest filozofia. Niektóre myśli służyć mogące do porozumienia się względem odpowiedzi na to pytanie", Warszawa 1802; "O znamienitszych systemach moralnych starożytności", Warszawa 1803; "System Chrystianizmu krótko wyłożony", Warszawa 1803; "Rzut oka na dzieje filozofii od czasu upadku jej u Greków i Rzymian aż do epoki odrodzenia nauk", Warszawa 1804; "Rozbiór dzieł Fichtego - Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten" - publikowane we fragmentach⁴⁰. Prace swe przedstawiał na ogół Szaniawski na posiedzeniach Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a następnie publikował w "Roczniku Towarzystwa" oraz w "Nowym Pamiętniku Warszawskim" - czasopiśmie o ambicjach naukowych, gdzie ogłaszali swoje prace m.in. Jan Śniadecki, Tadeusz Czacki, Jan Albertrandi⁴¹.

W tym okresie zajmował się również Szaniawski historią literatury i krytyką literacką. Jego rozprawa "Pochwała Cypriana Godebskiego... w bitwie pod Raszynem poległego" wygłoszona na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a następnie opublikowana w "Roczniku TPN", jest w ocenie J. Krzyżanowskiego "napisana znakomitą prozą, przynosi niezwykle wyrazistą charakterystykę człowieka i pisarza, a równocześnie znakomicie odtwarza atmosferę patriotyczną panującą w TPN... . "Pochwała" jest jedną z najświetniejszych prób krytyki literackiej w Polsce w okresie, gdy krytyka ta dopiero się rodziła"⁴². Inna praca Szaniawskiego "O rozprawie Jasnogórskiego: Wieki uczone w Polsce" przynosi ocenę pierwszego zarysu historii literatury polskiej⁴³.

W pierwszych latach XIX w. daje się zaobserwować powolne odchodzenie Szaniawskiego od poglądów radykalnych głoszonych w młodości, równoczesne z szybkim postępowaniem w górę po szczeblach drabiny urzędniczej. Od 1806 r. był członkiem Najwyższej Izby Administracyjnej Departamentu Warszawskiego. W 1807 r. pracował w Dyrekcji Sprawiedliwości w stopniu asesora. W 1808 r. delegowany do Berlina w celu rewindykowania archiwaliów państwowych, po pomyślnym wykonaniu tzw. misji berlińskiej objął stanowisko prokuratora królewskiego przy Sądzie Kasacyjnym. W czasie wojny 1809 r. był jednym z ośmiu dyrektorów Gwardii Narodowej.

Profrancuska orientacja polityczna Szaniawskiego po 1810 r. zaczyna się zmieniać. Pod wpływem księcia Adama Czartoryskiego staje się on stopniowo propagatorem porozumienia z Rosją i idei słowianofilskich. Z ramienia Czartoryskiego Szaniawski jedzie w 1813 r. do Krakowa w celu pozyskania dla sprawy rosyjskiej księcia Józefa Poniatowskiego⁴⁴. Był też członkiem tajnego stowarzyszenia, założonego przez Czartoryskiego, a mającego na celu przygotowanie opinii Kraju dla porozumienia z Rosją. W 1813 r. z ramienia Komitetu Centralnego Rad Departamentowych prowadził rokowania z rządem rosyjskim, a w 1815 r. był oficjalnym współpracownikiem księcia Adama Czartoryskiego na Kongresie Wiedeńskim. Po powrocie z Wiednia kolejno piastował Szaniawski odpowiedzialne stanowiska państwowe. Był sekretarzem stanu i głównym sekretarzem Tymczasowego Rządu Królestwa, współpracował też w opracowaniu Konstytucji Królestwa Polskiego. W latach 1816-1821 był prokuratorem generalnym, a od 1821 r. dyrektorem Wychowania w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Sprawami kształcenia, wychowania i oświaty interesował się Szaniawski od dawna. W latach dwudziestych pełnił funkcję prezesa Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, był aktywnym członkiem Komitetu Reformy Szkolnictwa, działającego pod przewodnictwem N.N. Nowosilcowa. Od 1829 r. pełnił funkcję kuratora generalnego instytutów naukowych. Rozprawa Szaniawskiego pt.: "Rady przyjacielskie młodemu otcicielowi nauk i filozofii pragnącemu znaleźć pełniejszą drogę do prawdziwego i wyższego oświecenia" wydana w 1805 r.⁴⁵ i wznowiona w 1823 r. była pierwszym polskim podręcznikiem technologii pracy umysłowej. Autor omawia sens i możliwości kształcenia się człowieka dorosłego w sposób ciągły i systematyczny, zasady higieny pracy umysłowej oraz pożytki płynące ze studiowania różnych dziedzin wiedzy, podaje wskazówki techniczne w zakresie gromadzenia materiałów, "badalnego" czytania i pisanie. Celem tej pracy było wskazanie drogi samodzielnego, krytycznego myślenia i harmonijnego rozwoju zdolności, przygotowującego do własnych badań naukowych oraz do podniesienia poziomu moralnego jednostki dla dobra społeczeństwa i narodu. W rękopisach pozostały dwa opracowania Szaniawskiego: "Uwagi względem wychowania i nauk" napisane około 1821 r. - opublikowane we fragmentach przez Kozaneckiego⁴⁶, oraz "Wady głównejsze naszego szkolnego systemu" z około 1827 r.⁴⁷.

W 1822 r. Szaniawski został mianowany kierownikiem Wydziału Cenzury. Funkcję tę pełnił do 1830 r. w sposób rygorystyczny, hamując w dużym stopniu ruch wydawniczy w Królestwie i ograniczając wolność prasy⁴⁸. Szaniawski był zwolennikiem cenzury prewencyjnej i uważał, że "roztrząsanie dzieł przed ich wydaniem powściąga tylko nadużycia, nigdy zaś nie sprzeciwia się rozszerzaniu światła"⁴⁹. Cenzura kierowana przez Szaniawskiego nadgorliwie broniła zasad religii katolickiej i moralności chrześcijańskiej, czci i miłości dla cara i Rosji, walczyła z wszelkimi przejawami radykalizmu i reform. Uważał, że "przesadzona cenzura lepsza jest nierównie w swoich skutkach aniżeli nieograniczona wolność"⁵⁰.

Okres Powstania Listopadowego spędził Szaniawski w Wiedniu. Po powrocie do Warszawy w 1831 r. nadal sprawował liczne funkcje urzędowe w Komisji Rządowej WRiOP. W latach 1832-1834 był członkiem Sądu Najwyższego Kryminalnego, był też członkiem Rady Wychowania Publicznego i pracował w różnych komisjach tej Rady.

W 1839 r. Szaniawski przeszedł na emeryturę; jeszcze przez 2 lata brał czynny udział w życiu publicznym, jednak rozgoryczenie i zły stan zdrowia powodowały stopniowe wycofywanie się z tych zajęć. Po 30-letniej przerwie wrócił do twórczości filozoficznej, tym razem stojącej na pozycjach tradycjonalistyczno-konserwatywnej szkoły filozofii chrześcijańskiej. W tym duchu pisane były artykuły: "Filozofia dla Polaków"⁵¹, "Przygotowawcze uwagi do filozoficznej polemiki w czasopiśmie polskich"⁵², "Prawdy najwyższe"⁵³, "Synteza"⁵⁴, publikowane na łamach zachowawczego "Pielgrzyma".

Józef Kalasanty Szaniawski zmarł we Lwowie 16 maja 1843 roku w wieku 79 lat, okryty powszechną dezaprobatą społeczeństwa. "Tygodnik Literacki" pożegnał go następującym nekrologiem: "Przesłany niby to filozof, niegdyś pięknie o wolności i filozoficznie piszący, autor Rad Przyjacielskich, Józef Kalasanty Szaniawski umarł we Lwowie w 79 roku życia swego. Piękną bibliotekę swoją zapisał tamecznym OO. Jezuitom jako dowód głębokiego szacunku dla owych niedobitków rozszerzycieli bigotyzmu, despotyzmu, fanatyzmu i obskurantyzmu, w duchu których działając, przez lat kilkanaście /do 1830/ przykładał się z usilnością do przygaszania światła w ziemi swojej ojczystej. Rzuciwszy okiem miłosierdzia i liłości na tego odrodzonego syna Matki Polski, wyrzeźmy: Requiescat in pace"⁵⁵.

Józef Kalasanty Szaniawski był na pewno postacią niepospolitą. Głęboko i wszechstronnie wykształcony, ogromnie pracowity i ambitny, obdarzony wybitnym umysłem i wszechstronnie odczytany erudyta, przebył długą i zawiłą drogę od poglądów krańcowo radykalnych w młodości przez liberalizm i słowianofilską wiarę w posłannictwo Rosji aż do skrajnego konserwatyizmu i serwilizmu. W ewolucji tej jednak nie kierował się wyrachowaniem. Pomimo pełnienia wysokich urzędów i zaufania władz carskich, majątku się nie dorobił, przez całe niemal życie miewał trudności finansowe, żył skromnie, a jedyną rzeczą wartościową, którą po sobie zostawił, była jego biblioteka, do której był ogromnie przywiązany. Zapewne, gdyby żył w czasach spokojniejszych, byłby uczonym i filozofem, znanym i podziwianym przez współczesnych i potomnych; jednak w warunkach, w jakich przyszło mu żyć i działać, otoczony był - zwłaszcza pod koniec życia - nienawiścią i pogardą. Czas złagodził te negatywne oceny. Dzisiaj, w przeszło sto czterdzieści lat po śmierci, inaczej rozkładają się akcenty oceny, inaczej patrzymy na wiedzę i działalność Szaniawskiego niż jego współcześni. Zbladły emocje polityczne tamtych czasów, pozostał jego dorobek naukowy i świadomość rozległej wiedzy, jaką posiadał. W wielu dziedzinach był prekursorem. Ceni się go jako krytyka literackiego, propagatora kantyizmu w Polsce oraz wybitnego teoretyka i organizatora współczesnej pedagogiki. Wielokierunkowość działalności, pracowitość oraz ogromne odczytanie i erudycja budzą zrozumiałe zainteresowanie i podziw dzisiejszych historyków; postępowanie zgodne z przekonaniem, często wbrew opinii publicznej budzi szacunek dla jego cech charakteru i zrozumienie tragizmu człowieka społecznie zaangażowanego, uwikłanego w dramat historii.

III

Józef Kalasanty Szaniawski przez całe swoje długie życie był zbieraczem i miłośnikiem książek. Kupował książki w kraju, przywoził je z zagranicznych podróży, nabywał na aukcjach księgarskich i u antykwariuszy⁵⁶. Pomimo burzliwych czasów, w których żył i działał, zgromadził dużą bibliotekę, której tylko część, zarejestrowana w literaturze, obliczana jest na ok. 7 tysięcy woluminów; całość jednak musiała być znacznie większa⁵⁷. Były tam nie tylko dzieła współczesne, lecz także inkunabuły, druki XVI i XVII-wieczne, kartografia i grafika.

Biblioteka Szaniawskiego nie dochowała się w całości⁵⁷ do naszych czasów. Część z niej /ok. 3 tys. tomów/ przeważnie o treści religijnej i filozoficznej oraz jezuitica ofiarował właściciel w 1839 r. klasztorowi jezuitów we Lwowie. Dar ten był wyrazem narastających od lat dwudziestych XIX w. zainteresowań religijnych Szaniawskiego oraz jego uznania dla tego zakonu. Z biegiem czasu stał się Szaniawski gorliwym rzecznikiem i obrońcą jezuitów, zabiegał o ich powrót do Królestwa, utrzymywał bliskie stosunki z klasztorem lwowskim. Jezuiti wysoko cenili wartość otrzymanego daru, w którym około połowę stanowiły starodruki⁵⁸, sporządzili katalog i utrzymywali księgozbiór w zwartej całości. Około 1920 r. został on przeniesiony do nowoczesnej Jezuickiej Biblioteki Prowincji Małopolskiej w Krakowie, gdzie znajduje się do dziś wraz z zachowanym spisem, zatytułowanym: "Inwentarz ksiąg Józefa Karlasantego Szaniawskiego"⁵⁹.

Pewną część swego księgozbioru ofiarował właściciel Konwikto-
wi im. Szaniawskich w Łukowie⁶⁰; książki te z biegiem lat uległy rozproszaniu i zaginęły⁶¹. Pewną ilość ksiąg przeznaczył też Szaniawski dla egzekutorów swojego testamentu⁶². Główna część księgozbioru pozostała jednak w ręku właściciela aż do jego śmierci w 1843 r. i w trzy lata później została zakupiona od spadkobierców przez Bibliotekę Rządową w Warszawie za 1700 rubli srebrem.

Biblioteka Rządowa⁶³ została powołana w 1843 r. na miejsce zlikwidowanej po powstaniu listopadowym Biblioteki Głównej przy Uniwersytecie Warszawskim. Jej księgozbiór był wzbogacany przez przejmowanie bibliotek kasowanych szkół i instytucji oraz kupowanie zbiorów bibliotecznych od osób cieszących się dobrą opinią u władz zaborczych. W roku 1846 zakupiono m.in. omawiany księgozbiór J.K. Szaniawskiego. Składał się on z dzieł traktujących o różnych dziedzinach wiedzy, jak filozofia, teologia i religioznawstwo, historia, teoria państwa i prawa, polityka, pedagogika, ekonomia, nauki matematyczno-przyrodnicze, medycyna, a także wydawnictwa informacyjne - słowniki i encyklopedie. Obok wydawnictw naukowych, znajdowały się tam również w niewielkiej ilości utwory literatury pięknej od klasyki polskiej i światowej po dzieła Szaniawskiemu współczesne.

Źródłem wiadomości o omawianej części księgozbioru J.K. Szaniawskiego jest zachowany w zasobach Biblioteki Uniwersyteckiej

w Warszawie "Inwentarz Biblioteki Rządowej", zawierający m.in. spis dzieł pochodzących z zakupionego księgozbioru. Według oceny H. Kozerskiej⁶⁴, "był to bodaj jeden z najciekawszych zbiorów, jakie wpłynęły do Biblioteki Rządowej w epoce paskiewiczowskiej". Większa część tych dzieł istnieje w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie do dzisiaj, jednak nie stanowią one wyodrębnionej całości. Część zbioru znajduje się w magazynach starych druków, część w "drukach nowych", ponadto w BUW podstawą układu książek jest ich format, dlatego książki ze zbiorów Szaniawskiego znajdują się w różnych częściach magazynu.

W momencie zakupu księgozbiór J.K. Szaniawskiego liczył 3170 pozycji inwentarzowych. Największą część stanowiły wydawnictwa XIX-wieczne /ok. 64%/ i XVIII-wieczne /ok. 28%/. Dzieła wydane w XVI i XVII wieku stanowiły ok. 3%, a ok. 5% publikacji jest bez roku wydania.

Pod względem językowym księgozbiór przedstawia się następująco: wydawnictwa w języku niemieckim - ok. 63%, w języku francuskim ok. 20%, w języku polskim ok. 7%, w języku łacińskim ponad 7%. Nieliczną grupę stanowią dzieła w języku angielskim i włoskim - ok. 2% oraz pojedyncze egzemplarze w języku rosyjskim i litewskim.

Określając księgozbiór od strony tematycznej można stwierdzić, że większość książek - ponad 83% - to publikacje z dziedziny nauk humanistyczno-społecznych, skromniej reprezentowane są nauki matematyczno-przyrodnicze - ok. 11%; w bibliotece Szaniawskiego jest także ok. 5% pozycji literatury pięknej.

Księga inwentarzowa, zawierająca m.in. księgozbiór Szaniawskiego, jest dobrze zachowana, oprawiona w półskórek, formatu 35 x 21 cm, prowadzona czysto i starannie przez Kazimierza Szumińskiego, ówczesnego sekretarza Biblioteki. Na pierwszej karcie /tytułowej/ widnieje napis: "Inwentarz własności Biblioteki Rządowej co do Książek, Atlasów i Kart Jeograficznych tudzież Pism Peryodycznych, Płodów Litograficznych, Medali i Numizmatów w niej się znajdujących z końcem roku 1846". W górnym lewym rogu karty uwaga: "Exempl. do zwrotu" oraz na środku litera "A"⁶⁵.

Cała księga inwentarzowa jest rubrykowana, zawiera następujące elementy:

Nr porządkowy; Wyszczególnienie przybyłych i ubyłych dzieł w Bibliotece Rządowej;

Ilość dzieł, egzemplarzy, woluminów, tomów;

Ilość kart geograficznych: atlasów, kart;

Ilość pism periodycznych: numerów, woluminów, tomów;

Ilość rysunków, litografii, nót /!/: poszytów, sztuk pojedynczych;

Ilość rękopisów: dzieł, woluminów;

Numizmata;

Cena: R. sr., kop.

Uwagi.

Karty inwentarza są foliowane ołówkiem. Na pierwszej karcie /recto/ widnieje informacja o stanie posiadania Biblioteki z końca 1845 r. oraz uwaga, że "Remanent ten zostanie do przychodu zasumowany przy końcu niniejszego Inwentarza". Na końcu każdej strony sporządzane jest podsumowanie wszystkich pozycji od początku książki "do przeniesienia", każda następna strona rozpoczyna się pozycją "z przeniesienia". Pierwsze 150 pozycji Inwentarza, to książki, które wpłynęły z egzemplarza obowiązkowego w 1846 r. opisane: "przybyło z Drukarń Krajowych". Od pozycji 151 do 3351 wpisane są książki "Z kupna", a od pozycji 3352 na karcie 231 /recto/ zaznaczono: "Z darów w 1846 roku przybyło". "Książki po J.W. [Jaśnie Wielmożnym] Szaniawskim" zajmują w Inwentarzu pozycje od 182 do 3351. W "uwagach" oznaczone są trzy działy książek: "Książki medyczne" poz. od 1344 do 1379, "Książki polityczne" poz. od 1380 do 2073 i "Książki rozmaite" poz. od 2074 do 3351. Forma wpisu do inwentarza jest bardzo zróżnicowana. W zasadzie uwzględnione jest nazwisko i imiona autora, skrócony tytuł dzieła, miejsce i rok wydania, czasem format. Zdarza się jednak przestawienie kolejności zapisu lub opuszczenia, brak nazwiska autora lub jego imienia, brak miejsca wydania, brak roku wydania /169 pozycji/. Hasło autorskie podawane jest przeważnie w formie takiej, jak na karcie tytułowej dzieła. W drukach XVI- i XVII-wiecznych często forma hasła autorskiego jest zlatynizowana, to samo dotyczy spolszczeń nazwisk autorów dzieł tłumaczonych na język polski, np. Lafonten /3309/⁶⁶ zamiast Lafontaine, Kandyllak /2699/ zamiast Condillac itp. Trafiają się też błędy w ortografii nazwisk. Czasem przed nazwiskiem występuje skrót P [pan], M [monsieur], Dr [doktor] obok lub zamiast inicjałów imienia. Często występujące abrewiacje, dotyczące miejsca lub roku wydania /np. 768 zamiast 1768/, spowodowane są oszczędnością miejsca w wąskich rubrykach książki inwentarzowej. Wpisywanie prac autorskich jako anonimowych wynikać może

nie tylko z powodu trudności w odnalezieniu nazwiska autora na karcie tytułowej, lecz także z przekonania bibliotekarza sporządzającego inwentarz o oczywistości autorstwa opisywanego dzieła. Np. pozycja 3237 "Co jest filozofia" lub poz. 3236 "O znamienitszych systemach starożytności..." obie prace autorstwa J.K. Szaniawskiego. Spotyka się też takie uwagi piszącego, jak np. "Każdy tom złożony z 3 Heftów" /554/. Zróżnicowane i nie zawsze dokładne wpisy do inwentarza poszczególnych pozycji oraz liczne opuszczania istotnych dla opisu katalogowego dzieła elementów, a także trudne do odczytania niektóre słowa i litery podnoszą stopień trudności identyfikacji dzieł z księgozbioru J.K. Szaniawskiego.

Książki te są na ogół dobrze zachowane, w dużej mierze dzięki starannej konserwacji w BUW. Część starych druków jest w oryginalnych oprawach, inne mają oprawy zmienione przeważnie w XIX w. Wiele z nich jest tylko w oprawie broszurowej, inne mają oprawy nakładowe. Również i książki XIX-wieczne nie odznaczają się na ogół ozdobnymi oprawami; widać, że właściciel traktował je użytkowo, nie przywiązując większej uwagi do szaty zewnętrznej lub może nie stać go było na wydawnictwa ozdobne, dekoracyjne.

W książkach bardzo rzadko spotkać można notatki proveniencyjne czy dedykacje dla Szaniawskiego. Bardzo rzadko też trafić można na zapiski marginalne, zakreslenia tekstu, a te, które są, nie są na ogół sporządzone ręką Szaniawskiego; wydaje się, że podobnie ma się rzecz z podkreśleniami.

Sądzić należy, że księgozbiór J.K. Szaniawskiego w drobnej tylko części powstał z darów książek przypadkowych, a w ogromnej większości z książek dobieranych i kupowanych przez właściciela. Na podkreślenie zasługuje rzadki w XIX w. sposób zamawiania książek u księgarzy-wydawców niejako kompleksowo, w większych partiach, w interesujących Szaniawskiego dziedzinach, czasem "na wyrost", tj. na temat, którym nie zajmował się aktualnie, ale miał zamiar zająć się w przyszłości i w związku z tym starał się o nagromadzenie możliwie obszernej i aktualnej literatury. Były to nie tylko duże opracowania, ale także broszury i druki ulotne. W ten sposób zgromadził Szaniawski jeden z większych w Polsce zbiór napoleoników; zarówno dzieł naukowych dotyczących państwa, prawa i idei napoleońskich, jak i panegiryków, satyr, pamfletów. Te ostatnie pochodzą głównie z lat 1813-1820, po upadku cesarza.

Podkreślić należy, że wiele książek z biblioteki Szaniawskiego, będących w zbiorach BUW w jednym egzemplarzu, pozostało do dziś nie rozciętych, co potwierdza opinię, że nabywał je "na zapas", chcąc zapewne zająć się nimi później.

Księgozbiór, który w założeniu właściciela miał służyć innym i być pozostałością po nim "dla znawców wyższego życia", przez prawie półtora wieku nie został w pełni wykorzystany.

Prawie wszystkie książki z księgozbioru J.K. Szaniawskiego mają znak własnościowy. Jest to ekslibris typograficzny w dwu rodzajach i sześciu wersjach. Nie zawiera on elementu ideowego, dokumentuje jedynie własność książki. Najczęściej spotykana wersja brzmi: "Z Księgozbioru Rady Stanu J.K. Szaniawskiego Członka Rady Stanu i Rady Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim". Przeładowane, nadmiernie ozdobne liternictwo i niezbyt staranne wykonanie nie dają dobrego świadectwa o smaku artystycznym właściciela.

Na części książek obok ekslibrisu i na ostatniej stronie spotkać można nalepkę z napisem następującej treści: "Tymczasowo do Biblioteki Warszawskiego Muzeum przyjemnej i użytecznej zabawy udzielił J.K. Szaniawski Prokurator Generalny przy Kasacyjnym Sądzie Xięstwa Warszawskiego, członek KTPN". Projekt zorganizowania "muzeum przyjemnej i użytecznej zabawy" nie został zrealizowany, dlatego książki przeznaczone dla niego pozostały w bibliotece Szaniawskiego.

IV

Na obecnym etapie badań omówienie tematyczne księgozbioru można przedstawić jedynie bardzo ogólnie. Podstawową trudność w charakterystyce treściowej stanowi zaklasyfikowanie poszczególnych dzieł do konkretnych dziedzin wiedzy. Dotyczy to zwłaszcza pozycji XVI- i XVII-wiecznych, które zazwyczaj są kompendiami ówczesnej wiedzy. Przykładem mogą tu być dzieła mówiące o filozofii chrześcijańskiej, które równie dobrze można by umieścić w dziale teologii lub filozofii bądź też etyki. Dopiero wnikliwe przestudiowanie książki pozwoliłoby zaliczyć ją do konkretnej dziedziny wiedzy. Z tego względu przedstawione będą łącznie działy pokrewne tematycznie, obejmujące kilka dyscyplin naukowych.

Największą część omawianego księgozbioru /ok. 40%/ stanowi historia filozofii, logika, etyka oraz teologia z religioznawstwem. Jeżeli jednak uwzględnimy, że wśród ok. 3 tys. tomów, ofiarowanych przez Szaniawskiego jezuitom, ogromną większość stanowiły również dzieła filozoficzne i teologiczne, daje to wyobrażenie, jak ogromną bibliotekę z tego zakresu - jak na warunki owego czasu - zgromadził on w ciągu swojego życia.

Filozofia, teologia, religioznawstwo

Wśród dzieł filozoficznych zwracają uwagę wydawnictwa typu informacyjnego, jak np. "Chiconeau de Neuville D.P. Dictionnaire Philosophique portatif". Lyon 1756 /1319/. Dużą grupę stanowią kompendia dotyczące historii filozofii od starożytności po czasy współczesne. Wymienić tu można wielotomowe dzieła takich autorów, jak J.J. Brucker /711/, K.F. Staeudlin /721/, Ch. Meiners /719/, J.C. Adelung /757/, czy J.G. Buhle /750/⁶⁷.

Są opracowania dotyczące poszczególnych okresów, kierunków czy szkół filozoficznych, monografie autorów lub zagadnień. Między innymi licznie reprezentowane są dzieła na temat etyki i moralności. Można tu wymienić przykładowo H. Schmid'a "Der Mysticismus des Mittelalters in seinen Entstehungsperiode" z 1824 r. lub J. Webera "Die Einzig wahre Philosophie nachgewiesen in der Werken des A.L. Seneca" z 1807 r.

Z autorów starożytnych zgromadził Szaniawski dzieła Platona, m.in. "Opera omnia", Lugduni 1590 r. /440/ oraz w późniejszym wydaniu dziewiętnastowiecznym, a także trzy tomy komentarzy do dzieł Platona i jego szkoły, Arystotelesa "Organum sive logica...", Basileae 1573 /948/ i wydane w latach 1791-1800 "Opera omnia graeca..." /417/ oraz liczne opracowania i komentarze do jego dzieł. Są również prace dotyczące Sokratesa i Proklosa z Lykii. Dzieło Diogenesa Laertiosa "De vita et moribus philosophorum", Lugduni 1546 /717/ stanowi kompendium wiedzy o filozofach starożytnej Grecji, a zwłaszcza o presokratykach. Tego samego autora "Philosophische Geschichte" wyd. w Lipsku w 1806 r. zawiera zarys dziejów filozofii starożytnej.

J.K. Szaniawskiemu przypisuje się zapoczątkowanie historiografii filozofii w Polsce⁶⁸ przez ogłoszenie w 1802 i 1804 roku prac "O znamienitszych systemach moralnych starożytności" i "Rzut oka na dzieje filozofii od upadku jej u Greków i Rzymian aż do epoki

odrodzenia nauk". Dzieła filozoficzne cytowane przez Szaniawskiego w tych pracach w znacznej większości znajdują się w jego księgozbiorze, co dowodzi, że stanowił on podręczny warsztat pracy autora.

Najliczniejszą grupę książek filozoficznych w bibliotece Szaniawskiego stanowią dzieła filozofów, głównie niemieckich z końca XVIII w. i początków XIX w., a w niej filozofia tzw. oświecenia niemieckiego /Ch. Wolff i A.C. Baumgarten/ oraz tzw. filozofia popularna, której przedstawicielami byli M. Mendelson, A. Grave i G.E. Lessing.

Z klasyków filozofii niemieckiej mamy ok. 60 pozycji dzieł Kanta i komentarzy do nich oraz po kilka pozycji takich "kantystów", jak K.L. Reinhold, S. Maimon, G.E. Schulze, J.G. Herder, E.A. Jacobi i in. Poważną kolekcję w bibliotece Szaniawskiego stanowią dzieła J.G. Fichtego i opracowania krytyczne jego twórczości /22 pozycje/. Pracami Fichtego interesował się Szaniawski szczególnie, czego wyrazem jest powstała w 1803 r. rozprawa pt.: "Rozbiór dzieła J.G. Fichtego pt. Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten". Rozprawa ta pozostała w rękopisie, jedynie jej fragmenty zostały anonimowo opublikowane w 1803 r. przez "Nowy Pamiętnik Warszawski".

Szkolę filozoficzną niemieckiego romantyzmu reprezentują dzieła F.W.J. Schellinga /22 pozycje/, F. Schlegela /16 pozycji/, L. Okena /4 pozycje/ i in. Bogato reprezentowana jest twórczość G.W. Hegla - przedstawiciela racjonalistycznego i dialektycznego idealizmu oraz jego kontynuatorów i przeciwników. Do tzw. idealistycznej opozycji heglowskiej zaliczyć należy J.F. Herbarta /9 pozycji/ - uczonego, który wniósł twórczy wkład zarówno w dziedzinie filozofii, jak też psychologii i pedagogiki. Również przedstawicielem kierunku psychologizującego w filozofii był J.F. Fries; dzieła tego autora znajdowały się także w księgozbiorze Szaniawskiego. Oprócz dzieł wymienionych filozofów niemieckich przełomu XVIII i XIX wieku gromadził też Szaniawski dzieła wcześniejszych filozofów, reprezentujących odmienne i zróżnicowane stanowiska, jak np. Kartezjusz i jego kontynuator N. de Malebranche; R. Cudworth - XVII-wieczny platonik z Cambridge, J. Locke /1632-1704/, czy filozof, historyk i ekonomista D. Hume /1711-1776/. Przedstawicielami oświecenia francuskiego w zbiorach J.K. Szaniawskiego byli m.in. G. Bayle i Ch. L. Montesquieu. Pro-

pagator romantyzmu niemieckiego F. Baader /1765-1841/, głoszący prymat wiary i intuicji nad rozumem, jest reprezentowany w księgozbiorze J.K. Szaniawskiego przez dzieła o treści filozoficznej i teologicznej; w przypadku tego autora, jak i w wielu innych trudne jest przeprowadzenie ścisłego podziału na prace filozoficzne i teologiczne; dziedziny te, a także etyka i moralność chrześcijańska, wielokrotnie łączą się i przeplatają w twórczości Baadera, utrudniając precyzyjne podziały tematyczne.

Dzieł, które można zakwalifikować jako teologiczne, jest w księgozbiorze Szaniawskiego ponad 100 oraz drugie tyle książek o różnej tematyce religijnej od komentarzy do Pisma św. i Ewangelii przez żywoty świętych i papieży, katechizm w kilku wydaniach po polsku i po niemiecku aż do poradników życia duchowego. W ogromnej większości są to książki z końca XVIII i początków XIX w. z kilkoma tylko wyjątkami, jak: Św. Augustyna "Liber de haeresibus ad quodvultdeum", Genewa 1576 r. /2085/; "Theologia Megalandri Lutheri" M. Neandera, wydana w Wittenberdze w 1584 r. oraz trzy pozycje z XVII w.

Oprócz dzieł katolickich, miał Szaniawski pewną liczbę książek protestanckich, jak np. Marcina Lutra "Kleiner Katechismus", Leipzig 1821 r. /2192/ oraz wiele dzieł dotyczących religii i filozofii niechrześcijańskich. Jest około 30 pozycji judaistycznych, 8 prac dotyczących religii dawnych i współczesnych bliskiego wschodu /religie Egiptu, Persów i Medów oraz mahometan/ i ok. 30 pozycji na temat buddyzmu, hinduizmu, konfucjanizmu itp.

Najpóźniej wydaną książką religijną w bibliotece Szaniawskiego jest "Epistel und Evangelien Buch" J.F. Alliolli'ego wydana w Landshut w 1841 r. /3193/, a więc w dwa lata po wycofaniu się z życia publicznego i na kilkanaście miesięcy przed śmiercią. Jest to najprawdopodobniej ostania książka nabyta przez starego już i bardzo schorowanego Szaniawskiego.

Historia, prawo, polityka

Tematyka ta stanowi około 1/3 księgozbioru Szaniawskiego. Omawiana jest łącznie, ponieważ często nie sposób oddzielić książek historycznych od politycznych, a i prawnicze polemiki np. na temat kodeksu Napoleona z pierwszego dziesięciolecia XIX w. pod koniec życia Szaniawskiego, po Kongresie Wiedeńskim i Restauracji stawały się po trosze pozycjami historycznymi.

Wśród dzieł historycznych wyróżnić można tzw. generalia, tj. pozycje dotyczące historiografii, chronologii, historiozofii oraz historii powszechnej. Wymienić tu można dzieła XVII- i XVIII-wieczne, np. A. Mascardi "Dell'Arte Historica", wyd. w Wenecji w 1655 r. /2686/; C.A. Rupertus "Observationes ad historiae universalis", wyd. w Norymberdze w 1659 r. /2679/. Książka Rupertusa jako jedna z nielicznych ma dedykację "Alexis Kosiński Szanownemu Kalasante-mu Szaniawskiemu" /sygn. BUW 9.7.9.34/. Na uwagę zasługują też następujące pozycje: C. Cellarius "Historia Universalis", Jena 1708-1709 /3252/ oraz prace współczesne Szaniawskiemu z pierwszej połowy XIX w., jak P.J. Goffaux "Époques principales de l'histoire", Paris 1805 /2676/; H.L. Politz "Kleine Weltgeschichte oder Darstellung der Universalgeschichte", Leipzig 1814.

Wyrazem zainteresowań Szaniawskiego dla świata antycznego jest gromadzona przez niego literatura dotycząca dziejów starożytnych, są to zarówno dzieła pisarzy, historyków czy prawodawców greckich i rzymskich, jak i opracowania późniejsze. Z dzieł pisarzy starożytnych znajdują się w bibliotece Szaniawskiego: Cezara "Comentarii de bello Gallico" w wydaniu warszawskim z 1827 r. /3207/ i Salustiusza "Historiae de coniuratione Catilinae" wydane w Bazylei w 1590 r. /2675/; 6-tomowe "Historiarum libri omnes" Liwiusza, wydane w Lipsku w 1829 r. /3260/; Tacyta "De situ et moribus populis Germaniae" - Altenburg 1786 r. /2678/; Plutarcha "Moralia", wydane w Lipsku w 1826 r. w 6 tomach /1304/ i dzieło Eutropiusa: "Historia Romana", Lipsiae 1827 /3263/ i inne.

Z interesujących poloników wymienić warto Wincentego Kadłubka "Res gesta Regnum Poloniae", dzieło wydane w Warszawie w 1824 r. /3255/ i St. Staszica "Poprawy i przydatki do książki: Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego", Warszawa 1788 r. /1944/.

Z pozycji XVI-wiecznych jest do odnotowania: "Rerum Moscoviticarum Commentarii" S. Herbersteina, wydane w Bazylei w 1571 r. /2291/; G.T. Minadoi "Historia della Guerra fra Turchi et Persiani", wydane w Wenecji w 1588 r. /2762/ oraz J. Bodin "De republica libri VI", wydane w 1591 r. we Frankfurcie /1553/.

Warto przede wszystkim zwrócić uwagę na bogatą literaturę dotyczącą Rewolucji Francuskiej, jakobinów /tak bliskich przekonaniom Szaniawskiego w jego młodości, a później przezeń potępionych/ i okresu napoleońskiego. W bibliotece Szaniawskiego znajdujemy książki zarówno zwolenników, jak i przeciwników rewolucji, to sa-

mo dotyczy i napoleoników. Publikacji z tego zakresu zebrał Szaniawski ponad 60, w tym zaledwie kilka z lat 1807-1812 Napoleonomi przychylnych, czasem wręcz panegirycznych. Ogromna większość - to książki z okresu po upadku Napoleona, odnoszące się do niego krytycznie, często o tytułach niewybrednych, jak np. "La mea culpa de Napoleon Bonaparte" N.L. Pissota, Paris 1814 r. /1384/, albo anonimowe "Hundert und einliche Fanfaronaden des Corsikansischen Abendheuer Napoleon Buonaparte ex Kaisers der Franzosen", Leipzig 1814 r. /1563/, lub wydane pod kryptonimem J.X.T. l'Aine de Q. "Buonaparte démasqué", Paris 1814 r. /1723/. Oczywiście nie brakło w zbiorach Szaniawskiego i opracowań poważniejszych.

Literatura prawnicza jest też bogato reprezentowana w księgozbiorze Szaniawskiego. Łącznie jest ponad 200 pozycji, w tym ok. 30 to kodeksy praw, ustawy sejmowe, m.in. z czasów przedrozbiorowych oraz wydane drukiem mowy sejmowe z różnych czasów, poczynając od "Diaryusza Seymu Coronationis", Warszawa 1764 r. /2314/ oraz "Konstytuoye publiczne Seymu extraordinaryjnego Warszawskiego pod węzłem Konfederacyi Obojga Narodów" z lat 1773-1775 /2316/ po Kodeks Napoleona w kilku wydaniach i zbiory praw polskich i innych krajów europejskich z lat dwudziestych i trzydziestych XIX w. Najstarszym dziełem prawniczym w księgozbiorze Szaniawskiego jest C. Signio "De antiquo jure civium Romanorum libri 2", wydane w Wenecji w 1560 r. /1552/. Z ksiąg XVII-wiecznych można wymienić M. Chwałkowskiego "Jus publicum Regni Poloniae" z 1684 r. /2070/ oraz traktat polityczno-prawniczy kardynała A.J. Richelieu z 1688 r. "Testament politique" /1615/. Z dzieł dawnych autorów w późniejszych wydaniach jest "Pamiętnik dla naprawy Rzeczypospolitej na Seymie za Kazimierza Jagiellończyka zamierzony" Jana Ostroroga, wydany w 1831 r. /1912/ oraz "Rozmowa o Elekcyi, o Wolności, o Prawie i Obyczajach polskich podczas Elekcyi króla Zygmunta III czyniona" Łukasza Górnickiego, wydana w Warszawie w 1750 r. /1674/, a także "Julii Mazarini Kardynała i Wielkorządcy Francuskiego Instrukcyja polityków" wydane w przekładzie polskim w Toruniu w 1786 r. /1620/ oraz St. Konarskiego "O skutecznym rad sposobie", wydana w Warszawie w 1760 r. /1984/.

Są też współczesne Szaniawskiemu dzieła o tematyce prawniczej, sądowniczej i kryminalistycznej. Są rozprawy dotyczące ustroju i praw krajów europejskich oraz kilka pozycji omawiających problemy ustrojowe i prawne Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Z problematyki penitencjarnej jest np. Piotra Józefowicza "O teorii prawa kryminalnego z prewencji wyprowadzonej, jej zaletach i niedogodnościach w stosowaniu do prawa stanowiącego i o karach, które za przymus prewencyjny uważanymi być mogą z teorią tą pogodzić się dadzą", Warszawa 1830 r. /3305/, C. Ciamarelli "Traité philosophique et politique de la peine du mort", Mantova 1789 r. /2173/ czy wreszcie "O poprawie moralnej winowajców w więzieniach" Fr. Skarbka, Warszawa 1822 r. /1688/.

Z literaturą prawniczą łączy się ściśle literatura polityczna oraz dość licznie reprezentowane broszury i artykuły polemiczne tak charakterystyczne dla XIX-wiecznego życia politycznego i społecznego. W sumie stanowią one ponad 300 pozycji. Najstarsze książki o tematyce politycznej, to wydana w Poznaniu w 1593 r. "Sententia albo zdanie X. biskupa Gnieźnieńskiego St. Karnkowskiego o odjeździe Króla J.M. do Szwecyi", wydana w Poznaniu w 1593 r. /1990/, anonimowa "Les Verites Françaises opposées aux calomnies Espagnoles" z 1637 r. /1876/; Ł. Opalińskiego "Polonia defensa contra Joannem Barelaium Dantisci" z 1648 r. /1997/ oraz anonimowe "Traité des Interets des Princes et souverains de l'Europe divisé en deux parties" Anvers 1645 r. /2152/. Inne pozycje dotyczą w większości spraw Szaniawskiemu współczesnych, przy czym ostatnie z nich pochodzą z 1840 r., a więc z okresu, gdy wycofał się on już z życia publicznego.

Pedagogika, szkolnictwo i psychologia

Obok filozofii, prawa i teologii, pedagogika była głównym zainteresowaniem Szaniawskiego w ciągu całego jego długiego życia. Od roku 1815, aż do przejścia na emeryturę w 1839 r. piastował szereg poważnych stanowisk w organizacji oświaty w Królestwie Polskim. Jako osłowiek sumienny i pracowity swoją pracę w Komisji Rządowej WRiOP i Kuratorii Generalnej traktował Szaniawski poważnie, starając się swoją działalność praktyczną podbudować wiadomościami teoretycznymi, stąd też dzieła pedagogiczne zajmowały poważne miejsce w jego bibliotece. Gromadził je m.in. w czasie licznych podróży do Austrii i Niemiec, organizowanych w celu zapoznania się z osiągnięciami szkolnictwa na zachodzie.

W liście do żony z dnia 11.06.1818 r. pisze, że Komisja Rządowa upoważniła go "do odbycia podróży do Bawarii dla poznania rozmaitych tamtejszych reform edukacyjnych i szkolnych i zarę-

cza... zwrot kosztów podróży z Wiednia do Monachium i stamtąd do Wiednia"⁶⁹.

Przypuszczać należy, że w części księgozbioru ofiarowanej konwiktowi w Łukowie znajdowały się także prace o tematyce pedagogicznej, tak więc publikacje z tego zakresu objęte przez inwentarz Biblioteki Rządowej stanowią tylko część zgromadzonych dzieł z tej dziedziny. Jest ich jednak sporo, około 160 pozycji dotyczących pedagogiki na różnym poziomie oraz organizacji szkolnictwa podstawowego i średniego, ponad 120 podręczników dla różnego typu szkół, w tym ok. 50 pozycji językoznawczych - kilka pozycji na tematy ogólne - historii języków i teorii językoznawstwa, inne publikacje dotyczące języka polskiego, greki i łaciny, francuskiego, angielskiego i niemieckiego, zaledwie 3 pozycje dotyczące języka rosyjskiego oraz 8 pozycji innych języków /hebrajski, arabski, sanskryt/. Są to przeważnie słowniki, gramatyki i podręczniki do nauki języków obcych.

Z teorii pedagogiki mamy 3 dzieła J.H. Pestalozzi'ego i 13 komentarzy do jego dzieł, są i inne prace dotyczące wychowania młodzieży, jak np. "Skizze einer Geschichte der Erziehung und der Unterrichts bei dem Izraeliten" P. Beera z 1832 r., wydane w Pradze /2352/, a także "Rady Oyca dla córki" J.H. Campe'a w tłumaczeniu F. Słonińskiego, Kraków 1805 r. /1316/ oraz wydane w języku niemieckim w 1796 r. /2451, 2452/, a także "Über die Weibliche Lehr und Erziehungs Anstalt in Kloster zu Indersdorf", München 1822 r. /2326/, pomimo że Szaniawski w zasadzie nie interesował się sprawą nauki i wychowania dziewcząt⁷⁰.

Z dzieł dawnych znajdowała się w księgozbiorze Szaniawskiego praca Jana Amosa Komensky'ego pt. "Janua aurea linguarum", wydana we Frankfurcie w 1644 r. /2975/. Z dzieł bliższych epoce Szaniawskiego rozprawa K. Poelitz'a "Die Erziehungswissenschaft aus dem Zwecke den Menschheit und Staates" wydana w Lipsku w 1806 r. /2367/. Są też poradniki dla rodziców i młodzieży, jak np. "Buch der Mütter", Zurich 1803 r. albo "Avis aux Jeunes Personnes qui vont entrer dans le monde", Vienne 1827 r. w 2 egzemplarzach /3046, 2322/, a nawet "Manuel pour les jeunes Princes", Basle 1775 r. /1950/. Z publikacji na temat organizacji szkolnictwa większość dotyczy Austrii, Francji, Niemiec, Prus, Szwajcarii, ale są też "Przepisy dla uczniów zatwierdzone przez Radę Wychowania Publicznego" /2555/; J. Lipińskiego "O edukacji publicznej"

z 1815 r. /2506/. Są także rozważania teoretyczne, jak "Das Verhältnis der Schule zu Kirche und Staat" G. Purscha z 1833 r. Na temat organizacji szkół wyższych są prace głównie niemieckie i francuskie, ale także "Urządzenie Szkoły Głównej Krakowskiej dnia 2.12.1809" /2458/, "Posiedzenie publiczne Uniwersytetu Królewskiego Warszawskiego na obchód założenia jego dn. 5 października 1818 r." /2552/ oraz "O powołaniu i obowiązkach młodzieży akademickiej" K. Brodzińskiego, Warszawa 1826 r. /3080/. Z podręczników większość jest w językach obcych, głównie po niemiecku i francusku, na poziomie od szkół elementarnych do akademickich, z różnych dziedzin wiedzy, jak matematyka, filozofia, nauka religii i moralności, m.in. "Nauka religii dla młodych Izraelitów" z 1822 r. Jest też parę elementarzy.

Psychologia wyodrębniająca się dopiero jako osobna nauka w początkach XIX wieku była w księgozbiornie Szaniawskiego reprezentowana przez takich autorów, jak F.M. Maine de Biran - twórcą psychologii introspekcyjnej - "Influence de l'habitude sur la faculté de penser", Paryż 1803 r. /427/, F. Herbarta - jednego z twórców psychologii naukowej - kilka pozycji, m.in. "Zur Lehre von jeder Freiheit des menschlichen Willens" wydane w Göttingen w 1836 r. /461/, czy F.J. Gall'a "Philosophisch Medicinische Untersuchungen über Natur und Kunst in Kranken und Gesunden Zustände des Menschen", Lipsk 1800 r. /1103/ i "Recherches sur le système nerveux en général et sur celui du cerveau en particulier", Paryż 1809 r. /1110/. Wśród tych poważnych prac naukowych można jednak natrafić i na pozycje odbiegające od nich charakterem, jak np. wydane przez P. Zatorskiego we Wrocławiu w 1768 r. "Uwagi do zupełnego zabierających się w stan małżeński szczęścia służące" /1317/.

Ekonomia

W omawianym księgozbiornie wyodrębnić można około 100 pozycji ekonomicznych i około 20 socjologicznych. Szaniawski posiadał dzieła najwybitniejszych ekonomistów swojego czasu, jak np. J.B. Say'a "Traité d'économie politique", wyd. w Paryżu w 1814 r. /1643/, Ch. Ganilh'a "Des systèmes d'économie politique de leurs inconvénies, de leurs avantages et de la doctrine la plus favorable aux progrès de la richesse des nations", Paris 1809 /1627/, czy Ch. Schleotzera. Z socjalistów utopijnych spotykamy prace

R. Owena i C.H. Saint-Simona "Du système industriel", Paris 1821 r. /1877/ oraz F.M.Ch. Fouriera "Le nouveau monde industriel et société", Paris 1829 r. /1641/. Gromadził też Szaniawski prace ekonomistów europejskich w przekładach na język polski, m.in. A. Smitha "Nauka ekonomii politycznej" w przekładzie Jana Znosko, wydana w Wilnie w 1811 r. /3336/, lub Ch. Schloetzera w przekładzie A. Gliszczyńskiego, z 1808 r. "Początki ekonomii politycznej czyli nauka o gospodarstwie krajowem" /1985/. Z autorów polskich mamy St. Staszica "O statystyce Polski" z 1807 r. /1901/, D. Krysińskiego "O ekonomii politycznej" z 1812 r. /1860/ i tegoż autora "O arytmetyce politycznej ze względu na te nauki, które jej szczególniejszą są podstawą", Warszawa 1814 r. /1900/. Brak natomiast w księgozbiorze Szaniawskiego takich znanych ekonomistów polskich końca XVIII wieku i pierwszej połowy XIX wieku, jak F. Skarbek czy W. Stroynowski.

Nauki matematyczno-przyrodnicze i techniczne

Dział ten jest w bibliotece Szaniawskiego reprezentowany dość skromnie, w sumie około 200 pozycji, z tego ok. 1/4 to książki medyczne, od "Liber prognosticorum..." Hippokratesa, wyd. w Lejdzie w 1551 r. oraz komentarza Krzysztofa de la Vega z 1554 r. /1372/ przez tłumaczenie i opracowanie dzieł Galena z przełomu XVIII i XIX w. do popularnych poradników w rodzaju "Dziennik zdrowia dla wszystkich stanów..." Leopolda Lafontaine, wyd. w Warszawie w 1802 r. /3309/, współczesnych dzieł medycznych i podręczników akademickich z lat 1820-1840. Zapewne niektóre z tych ksiąg gromadził chorowity Szaniawski, szukając w nich rad dla podtrzymania własnego wątłego zdrowia.

Tematycznie bliskie medycynie jest kilkanaście dzieł z zakresu fizjologii oraz 10 pozycji dotyczących somnambulizmu, magnetyzmu zwierzęcego i tak modnego wówczas mesmeryzmu, choć znajdujemy tu tylko jedną pracę samego Franza Antona Mesmera "Uber den Magnetism und den Somnambulism" z 1815 r. /2620/. Jest też po kilka prac z dziedziny antropologii, fizjologii i anatomii porównawczej człowieka i zwierząt oraz biologii roślin i ich uprawy, jak np. "Myśli o sposobie zakładania ogrodów" /wydana pod kryptonimem J.C./ z 1805 r. /2651/. Jest parę pozycji o rolnictwie; choć ta dziedzina działalności ludzkiej najwyraźniej mało interesowała Szaniawskiego. Książek matematycznych znajdujemy w księgozbiorze

Szaniawskiego zaledwie około 30, choć sądząc z treści "Rad Przyjacielskich" - Szaniawski wysoko cenił matematykę i gorąco zalecał jej studiowanie. Z autorów, których poleca w "Radach", oprócz starożytnych - Pitagorasa i Euklidesa - wymienić warto L. Eulera, wybitnego matematyka XVIII w. i E. Condillaca - twórcę dzieła "La langue des calculs", Paryż 1795 /957/ oraz W.J.G. Karstena.

Szaniawski, z cytowanych przez siebie autorów miał w swojej bibliotece jedynie 2 pozycje Karstena i wspomniane dzieło Condillaca. Z posiadanych przez Szaniawskiego dzieł matematycznych wymienić trzeba "Trygonometrię kulistą" Jana Śniadeckiego, Wilno 1820 /3275/ oraz M. Psalli "Aritmetica, Musica et Geometria" z 1592 r. /2911/, reszta to w większości książki o charakterze podręcznikowym, tablice logarytmiczne, tabele sinusów i tangensów itp.

Chemię i fizykę reprezentuje zaledwie kilkanaście pozycji, w tym Jędrzeja Śniadeckiego "Teoria jestestw organicznych" po polsku /2592/ i po niemiecku /2630/ oraz "Extrait des écrit divers", wydane w Paryżu w 1823 r. /3037/. Po kilka dzieł dotyczy astronomii, geologii i mineralogii, ponad 20 geografii, w tym głównie opisy podróży, zwłaszcza na bliski i daleki wschód, kilka map i atlasów. Jest wśród nich "Peregrynacya Radziwiłła do Ziemi Świętej" wydana w Krakowie w 1617 r. /3338/ oraz opracowanie historyczno-geograficzne G. Benzoni "Novae novi Orbis historiae id est rerum ab Hispanis in India occidentali haectenus gestarum libri tres", Genewa 1578 r. /2690/; jest "Kart jeograficznych sztuk 6" z lat 1789-1826 /2310/, a także "Viaggio in Polonia de Firenze" S. Ciampi z 1831 r. /2946/. Książek technicznych jest zaledwie kilka, głównie z dziedziny architektury i budownictwa. Dość liczne są natomiast książki na tematy wojskowości i sztuki wojennej /ok. 40/, m.in. podręczniki fortyfikacji i regulaminy wojskowe - może reminiscencje służby wojskowej w młodości lub też echa wojen napoleońskich. Większość z nich pochodzi z końca XVIII w., kilka z lat 1805-1813, dwie zaledwie z 1824 i 1825.

Literaturoznawstwo i literatura piękna, pamiętniki i biografie

Łącznie jest to zaledwie ok. 150 pozycji w ponad trzytysięcznym księgozbiornym. W tym literaturoznawstwo obejmuje ok. 20 pozycji, dotyczących literatury słowiańskiej, niemieckiej, angielskiej, włoskiej i francuskiej, kilkanaście pozycji to pamiętniki

i biografie od "Mémoires de Ferraube décédé à Paris en odeur de sainteté le 8 fevrier 1838", wydane w Paryżu w 1840 r. /3228/. Z literatury pięknej sensu stricto mamy dzieła bardzo różne od Wer-gilego, Horacego i Owidiusza w wydaniach współczesnych, przez "De-cameron" G. Boccaccio wydane w Wenecji w 1552 r. /3011/ i poezje F. Petrarki wydane w Bazylei w 1581 r. /779/, listy markizy de Pompadour, dzieła D. Diderota, V. Hugo, Voltair'a, bajki J. La Fontaine'a, poezję polską M.K. Sarbiewskiego, Ł. Opalińskiego, St. Trembeckiego i F.D. Kniaźnina, a także wielu autorów dziś zupełnie nieznanych. Spotkać można też pozycje ówczesnej literatury "science fiction" z 1776 r. "L'an deux mille quatre cent quarante. Rêve s'il en fût jamais" wydane po francusku w Londynie /1776/.

Wydaje się, że Szaniawski gromadził literaturę piękną dla oderwania umysłu od pracy naukowej i aktywnej działalności zawodowej. Jego zalecenia dotyczące czytania literatury pięknej zawarte w "Radach przyjacielskich": "Umysł znużony oschłymi badaniami... może znaleźć posilne odetchnienie w czytaniu poetów, krasomówców lub dziejopisów"⁷¹ - są tego najlepszym potwierdzeniem.

V

Analizując księgozbiór J.K. Szaniawskiego można stwierdzić wyraźny związek doboru dzieł z zainteresowaniami naukowymi właściciela. Dotyczy to zwłaszcza późniejszego okresu działalności, kiedy stał się Szaniawski gorliwym katolikiem i poplecznikiem jezuitów, a w polityce - zwolennikiem nurtu zachowawczego, słowiano-i rusofilem, przeciwnikiem wolności słowa i gorliwym cenzorem. Stąd tak wiele w jego bibliotece dzieł teologicznych, a także np. publikacji przeciwnych Napoleonowi, wydanych po 1815 r. Jest ich więcej od wcześniejszych - pronapoleońskich. Być może, że część książek wcześniejszych, z czasów "jakobińskich" usunął z biegiem lat ze swego księgozbioru, może też rozproszyły się one w czasie licznych podróży, które w młodości przedsięwziął, może miał wówczas mniej pieniędzy na ich kupowanie. Wreszcie faktem jest, że produkcja wydawnicza w krajach europejskich była znacznie obfitsza w latach trzydziestych XIX w. niż w wojennych latach początku wieku.

Bardzo wyraźnie łączy się dobór dzieł w bibliotece Szaniawskiego z jego poglądami na sposób korzystania. W "Radach przyjaciels-

kich" bardzo wyraźnie podkreśla różnice pomiędzy czytaniem "nagłonym" - dla przyjemności, a czytaniem "badalnym" - pisze⁷²: "Czytanie jest nagłone, któremu zakładasz za przedmiot albo samą zabawę albo uspokojenie natrętniej ciekawości". Książek temu służących - przede wszystkim beletrystyki - miał Szaniawski niewiele i nie przywiązywał do nich szczególnej wagi. Za to czytanie "badalne... dawać ma i wprawę i żywioły dla Twojej działalności umysłowej". Temu służyły książki naukowe, zwłaszcza filozoficzne. Jak widać, stosował Szaniawski swoje rady w praktyce, co zarówno wówczas, jak i dzisiaj nie zawsze się zdarza.

Nie przywiązywał też Szaniawski większej wagi do szaty zewnętrznej kupowanych książek, miał wprawdzie wiele dzieł pięknie wydanych i oprawionych, jednak znaczną część stanowiły wydawnictwa tanie, często broszurowane, bowiem nie forma, a treść książki stanowi o ich wartości dla "wyższego ducha" i jest warsztatem pracy naukowca. Sposób gromadzenia i uzupełniania tego warsztatu też można uznać za nowoczesny z dzisiejszego punktu widzenia. Zamawiał on mianowicie u księgarzy, głównie niemieckich, całe zestawy bieżąco wydawanych książek na interesujące go tematy, stąd zdarzają się w jego zbiorze książki nie rozcięte, nie czytane, takie, którymi pewnie chciał zająć się w przyszłości, zawczasu kompletując materiały.

Analiza księgozbioru J.K. Szaniawskiego pozwala głębiej poznać charakter i mentalność tej niepospolitej postaci, stając się przyczynkiem do historii polskiej myśli naukowej pierwszej połowy XIX w.

Przypisy

¹ Podstawę niniejszego artykułu stanowi opracowanie przygotowane w 1978 r. dla Zakładu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Tamże znajduje się maszynopis wraz z kartoteką dzieł księgozbioru Józefa Kalasantego Szaniawskiego, sporządzoną na podstawie Inwentarza Biblioteki Rządowej za rok 1846, przechowywanego obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, w Oddziale Rękopisów pod sygnaturą: Arch. 24.

² M. Mochnacki, Powstanie Narodu Polskiego w 1830-1831 r. Dzieła, Poznań 1863, t. 2, s. 132-133.

³ J.U. Niemcewicz, Pamiętnik o czasach Księstwa Warszawskiego 1807-1809. Wyd. A. Kraushar pt. Nieznany pamiętnik... [w:] "Biblioteka Warszawska" 1902, t. 1-2.

⁴ S. Wodzicki, Wspomnienia z przeszłości od 1788 do 1840 r., Kraków 1873.

⁵ F. Łubieński, Pamiętniki. Opr. W. Chomętowski, Warszawa 1890.

⁶ J. Drzewiecki, Pamiętniki. Wyd. S. Pawlicki, Kraków 1891.

⁷ M. Straszewski, Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym, Kraków 1912, t. 1, s. 244-272.

⁸ H. Struve, Wstęp krytyczny do filozofii, czyli rozbiór zasadniczych pojęć o filozofii, Warszawa 1903 /wyd. 3/; H. Struve, Historia logiki jako teorii poznania w Polsce, Warszawa 1910.

⁹ F. Gabryl, J.K. Szaniawski [w:] Polska filozofia religijna w wieku XIX, Warszawa 1913, t. 1.

¹⁰ S. Harassek, Kant w Polsce przed r. 1830, Kraków 1916.

¹¹ L. Kasiński, Wpływ Kanta na Szaniawskiego, "Przegląd Filozoficzny" 1939, z. 1.

¹² A. Zieleńczyk, Geneza i charakterystyka kandyzmu polskiego, "Przegląd Filozoficzny" 1979, z. 3, s. 158.

¹³ A. Bar, Przedlistopadowy romantyzm a polityka, "Przegląd Powszechny" 1930, t. 188; A. Bar, Zwolennicy i przeciwnicy filozofii Hegla w polskim czasopiśmiennictwie /1830-1850/. "Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce" 1933, t. 5.

¹⁴ T. Kozanecki, Józef Kalasanty Szaniawski. Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy, Wrocław 1973, s. 379-283; T. Kozanecki, Płockie rękopisy J.K. Szaniawskiego, "Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej" t. 7 /1961/, s. 249-297.

¹⁵ M. Król, Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego, "Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej", t. 20 /1974/, s. 101-125; M. Król, Rozum przeciw tradycji, "Więź" 1975, nr 4, s. 44-59.

¹⁶ M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, Ideologia i działalność 1815-1830, Warszawa 1936.

- 17 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, Słownik pracowników książki polskiej, Warszawa 1972, s. 869.
- 18 J. Krzyżanowski, J.K. Szaniawski, Polska krytyka literacka /1800-1918/. Materiały, t. 1, Warszawa 1959.
- 19 Z. Ciechanowska, Literatura niemiecka a polska w XVIII w. Stan badań, "Pamiętnik Literacki" 1963, s. 709.
- 20 Z. Libera, Pisarz liberalizmu polskiego. "Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego" Wydz. I, 1949, s. 83-87.
- 21 W. Bobkowska, Nowe prądy w polskim szkolnictwie ludowym w pocz. XIX w., Kraków 1928.
- 22 K. Wojciechowski, Technologia pracy umysłowej w Polsce, Warszawa 1947.
- 23 J. Miąso, Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915, Wrocław 1966. PAN "Monografie z dziejów oświaty", t. 7.
- 24 A. Kraushar, Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego, Kraków 1913.
- 25 M. Handelsman, Rozwój narodowości nowoczesnej. Opr. T. Łepkowski, Warszawa 1973.
- 26 N. Gąsiorowska, Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830, Warszawa 1916.
- 27 I. Chrzanowski, Idealny urzędnik. Studia i szkice, t. I, Kraków 1939, "Prace Historyczno-literackie", t. 1.
- 28 B. Leśnodorski, Polscy Jakobini. Karta z dziejów Insurekcji 1794 r., Warszawa 1960, Studia i materiały z dziejów Polski w okresie Oświecenia, t. 3.
- 29 K. Krzos, Z Księciem Józefem w Galicji w 1809 r. Rząd Centralny Obojga Galicji, Warszawa 1967.
- 30 S. Bednarski, Biblioteka J.K. Szaniawskiego, Kraków 1929.
- 31 M. Smolarski, J.K. Szaniawski, Przyczynek do charakterystyki, "Biblioteka Warszawska" 1910, t. 4, s. 232-257.
- 32 Inwentarz Biblioteki Rządowej za rok 1846, BUW. sygn. Arch. 24.

33 M. Handelsman, Rozwój narodowości nowoczesnej, s. 138-145.

34 M. Straszewski, Dzieje filozoficzne myśli polskiej..., s. 244-272.

35 Identyfikacja poszczególnych pozycji, ustalenie narodowej formy pisowni nazwisk autorów jest przeprowadzone w oparciu o Katalog Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, o drukowane katalogi innych bibliotek, bibliografie polskie i obce, słowniki bibliograficzne i encyklopedie:

K. Estreicher, Bibliografia polska, Kraków 1870-1916 /Reedycja fotoofsetowa 1964/;

A. Jocher, Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie, Wilno 1840-1857, t. 1-3;

Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, Warszawa 1949-1976, t. 1-3;

Ch.G. Kayser, Vollständiges Bücher Lexicon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres... in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher... Leipzig 1884-1912, t. 1-36; Allgemeine deutsche Bibliographie, Leipzig 1875;

W. Heinsius, Allgemeine Bücher-Lexicon oder vollständiges alphabetisches Verzeichniss der von 1700 bis zu Ende 1810 erschienenen Bücher welche in Deutschland... Leipzig 1812, t. 1-4;

M. Holzmann, H. Bohatta, Deutsches anonymen Lexicon, Hildesheim 1961 /przedruk offsetowy z wydania 1902-1928/.

Ch. Joecher, Allgemeine Gelehrten Lexicon, Leipzig 1750-1751, t. 1-4.

Bibliographie universelle et moderne..., Paris 1811-1849.

Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, Paris 1897-1973;

A.A. Barbier, Dictionnaire des ouvrages anonymes, Paris 1872-1879;

A. Cioranescu, Bibliographie de la littérature française du dix-huitième siècle, Paris 1969, t. 1-3, index;

British General Catalogue of printed Books. Photolithographie edition to 1955. London 1965-1966;

i inne.

36 Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut", t. 6 Oświecenie, Warszawa 1970, s. 257-264.

- 37 J. Lelewel, *Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1888, s. 231.
- 38 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, *Ideologia...*, s. 159.
- 39 *Historia nauki polskiej*. Red. B. Suchodolski, Wrocław 1977, t. 3 /1795-1882/, s. 14.
- 40 Rękopis znajduje się w Bibliotece im. Zielińskich w Płocku. Fragment ogłoszony bez podania nazwiska autora przez F.K. Dmochowskiego pt. "Badania Fichte o przeznaczeniu człowieka" w "Nowym Pamiętniku Warszawskim" 1803, t. 12, s. 226 i nast.
- 41 *Historia nauki polskiej*, t. 3, s. 15.
- 42 J. Krzyżanowski, J.K. Szaniawski 1764-1843. *Polska krytyka literacka 1800-1918*, t. 1, Warszawa 1959, s. 378.
- 43 Referat wygłoszony w 1809 r. w TPN, ogłoszony przez A. Kraushara w: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks. 2, t. 2, Warszawa 1902, s. 236-249.
- 44 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski. *Ideologia...*, s. 160.
- 45 W egzemplarzu "Rad" z 1805 r., będącym własnością Szaniawskiego, obecnie BUW /sygn. 4.23.2.26/, na interfoliach znajdują się odręczne uwagi, poprawki i drobne uzupełnienia tekstu robione przez autora, które jednak nie zostały uwzględnione w drugim wydaniu z 1823 r.
- 46 T. Kozanecki, *Płockie rękopisy...*, s. 284-290.
- 47 Rękopis w bibliotece im. Zielińskich w Płocku. Por. T. Kozanecki, *Płockie rękopisy...*, przypis nr 14.
- 48 M. Manteufflowa, Szaniawski J.K., w: *Słownik...*, s. 869.
- 49 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, *Ideologia...*, s. 121.
- 50 T. Kozanecki, *Płockie rękopisy...*, s. 291-292.
- 51 "Pielgrzym" 1842, t. 2, s. 5-28.
- 52 "Pielgrzym" 1842, t. 2, s. 233-257.
- 53 "Pielgrzym" 1844, t. 1, s. 225-236.
- 54 "Pielgrzym" 1845, t. 1, s. 113-120.
- 55 "Tygodnik Literacki" 1843, nr 23, s. 184.
- 56 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski. *Ideologia...*, s. 58.

- 57 M. Manteufflowa, Szaniawski J.K., Słownik..., s. 869.
- 58 St. Bednarski, Biblioteka J.K. Szaniawskiego, Kraków 1929.
- 59 M. Manteufflowa, Szaniawski J.K. Słownik..., s. 869.
- 60 F. Radziszewski, Wiadomość historyczno-statystyczna o znamienitych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, Kraków 1875, s. 47. "Biblioteka gimnazjalna w Łukowie po skasowaniu gimnazjum wywieziona stąd do Siedlec i wcielona do tamecznej gimnazjalnej biblioteki".
- 61 Przeprowadzona w 1970 r. przez Hannę Domańską kwerenda w bibliotekach Łukowa, Siedlec i Lublina nie dała pozytywnego rezultatu.
- 62 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, Ideologia..., s. 58, 62.
- 63 Historia nauki polskiej, t. 3, s. 192.
- 64 H. Kozerska, Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832-1871, Warszawa 1967, s. 12.
- 65 Przez analogię do księgi z 1849 r. można przypuszczać, że księgi inwentarzowe sporządzane były w dwu egzemplarzach /A i B/ i po sprawdzeniu w Biurze Okręgu Naukowego Warszawskiego - jeden egzemplarz zwracano Bibliotece.
- 66 Cyfry w nawiasach oznaczają numer pozycji inwentarza Biblioteki Rządowej, pod którym wpisano dane dzieło.
- 67 J.J. Brucker, *Historia critica philosophie ac mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta*, Lipsiae 1766-1767; K.F. Staeudlin, *Beitrag zur Philosophie und Geschichte der Religion und Sittenlehre*, Lübeck 1797-1799; Ch. Meiners, *Geschichte des Uhsprung Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griechenland und Rom*, Lemgo 1781; J.Ch. Adelung, *Geschichte der Philosophie für Liebhaber*, Leipzig 1786-1787; J.G. Buhle, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie und einer Kritischen Literatur derselben*, Gottingen 1796-1804.
- 68 Historia nauki polskiej, t. 3, s. 678.
- 69 M. Smolarski, J.K. Szaniawski..., s. 233.
- 70 M. Manteufflowa, J.K. Szaniawski, Ideologia..., s. 91